

„OLIMPUL DIN LIPCANI” – UN FENOMEN LITERAR BASARABEAN

Miroslava METLEAEVA (LUCHIANCIKOVA)

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” (Chișinău)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1404-6598>

Rezumat. În articol se analizează fenomenul „Olimpul basarabean” în viața culturală și literară a evreilor nu numai din Basarabia, ci și din spațiul cultural românesc și mondial. Autoarea încearcă să explice faptul de ce Lipcani – un oraș mic, a produs un grup atât de mare de oameni remarcabili. Eliezer Șteinberg, Iehuda Șteinberg, Leiser Grinberg, Mihail Kaufman, Yankev Șternberg, Moisei Altman – acestea sunt doar câteva nume reprezentative din pleiada respectivă de scriitori de etnie evreiască. Chiar și o scurtă trecere în revistă a istoriei culturii naționale evreiești din regiunea basarabeană duce la concluzia că vârful dezvoltării sale a fost atins în anii 20-30 ai secolului al XX-lea. Autoarea ia în discuție legăturile dintre memoria socială și istorică ca relații multilaterale, oferind posibilitatea de a face un portret specific al epocii și al persoanelor care o reprezintă. Basarabia aceluia timp, al integrării populației aolingve, contrastează puternic cu datele oficiale nu numai ale surselor sovietice, ci și cu cele din diferite studii publicate după 2000. E necesar ca analiza științifică a literaturii și a culturii evreiești în perioada interbelică să fie efectuată într-o formă cât mai desfășurată, fapt care ar permite spulberarea ideilor preconcepute despre cultura și istoria Basarabiei.

Cuvinte-cheie: cultură evreiască, fenomen literar, Olimpul din Lipcani, perioada interbelică, nume reprezentative, istoria ideilor.

Abstract. This article analyzes the phenomenon of „Bessarabian Olympus” in the cultural and literary life of Jews not only in Bessarabia, but also in the Romanian and world cultural space. The author tries to explain why Lipcani - a small town, produced such a large group of remarkable people. Eliezer Șteinberg, Iehuda Șteinberg, Leiser Grinberg, Mihail Kaufman, Yankev Șternberg, Moisei Altman - these are just a few representative names for the respective pleiad of Jewish writers. Even a brief review of the history of Jewish national culture from the Bessarabian region leads to the conclusion that the peak of its development took place in the 20s and 30s of the 20th century. The author discusses the links between social and historical memory as multilateral relations, offering the possibility to make a specific portrait of the era and of the people who represent it. The Bessarabia of that time, of the integration of the foreign-speaking population, contrasts strongly with the official data not only of the Soviet sources, but also with those of different studies published after 2000. It is necessary that the scientific analysis of Jewish literature and culture in the interwar period to be carried out in a form as developed as possible, which would allow the scattering of preconceived ideas about the culture and history of Bessarabia.

Key-words: Jewish culture, literary phenomenon, Olympus from Lipcani, interwar period, representative names, history of ideas.

Numele actualului orașel moldovenesc Lipcani, situat pe malul stâng al râului Prut, se asociază pentru fiecare persoană familiarizată cu cultura idiș cu o reamintire a mării contribuții a acestei localități pentru cultura națională. Lipcanii, altădată vestit târgușor populat de etnici evrei, au dat literaturii evreiești moderne o întregă constelație de nume de scriitori talentați și celebri, poeți, publiciști, iluminiști și asceți care au îmbogățit literatura modernă în ebraică și idiș.

Nu e întâmplător faptul că poetul evreu Haim-Nahman Bialic a numit, pe bună dreptate, Lipcanii literari – „Olimpul basarabean”. Eliezer Șteinberg (1880-1932), Iehuda Șteinberg (1863-1907), Leiser Grinberg (1896-1977), Mihail Kaufman (1881-1946), Yankev Șternberg (1890-1973), Moisei Altman (1890-1981) – sunt doar câteva nume reprezentative din pleiada respectivă de scriitori de etnie evreiască.

În spațiul basarabean s-au auzit mereu voci nu numai ale scriitorilor români, ci și ale scriitorilor de altă naționalitate, formând o adevărată poli-fonie. Academicianul Mihai Cimpoi notează: „Am putea vorbi despre un arc stilistic unic, ce conjugă formulele biblice, mesianice, simbolist-proustiene sau expresionist și suprarrealist-kafkiene și se întinde peste bolta acestui spațiu. Este și arcul de ordin ideologico-estetic care leagă aerul stătut al locului de acela rarefiat al eternului (*aere perennius*), pe care îl inhalează deopotrivă de lăcomos scriitorii evrei”. Ei „...au constituit faimosul „Olimp din Lipcani”, la care se mai adaugă alți originari din această localitate: Flora Stenberg (stabilită în Brazilia și decedată în 1974), Vera Hachen (1912-1988, New Jersey, SUA) și alții” (Cimpoi, p. 92).

Cum se poate explica acest fenomen? Cum de un oraș mic, a cărui populație evreiască nu depășea în medie câteva mii, a produs un număr atât de mare de oameni remarcabili? Există mai multe motive care ar explica fenomenul discutat.

După cum a scris binecunoscutul savant, doctor habilitat în științe istorice, Iacov Kopanschi, chiar și o scurtă trecere în revistă a istoriei culturii naționale evreiești din regiunea noastră duce la concluzia că vârful dezvoltării sale a fost atins în anii 20-30 ai secolului al XX-lea, când statutul juridic al evreilor a fost determinat de o serie de decrete-legi din anii 1918-1919, tratate internaționale care au egalat evreii din Basarabia cu toți ceilalți cetățeni ai României, statut întărit în Constituția din 1923 (Kopanschi, p. 8).

În al doilea rând, comunitatea intelectuală evreiască din localitate, energetică, cu oameni întreprinzători, a jucat un rol important în educația acestei

pleiade culturale bine instruite. În Lipcani funcționau organizații publice și organizații de binefacere, exista o bibliotecă bogată cu o sală de lectură. În plus, Lipcanii venerau cu sfințenie credința și tradițiile strămoșilor lor – în oraș existau douăsprezece sinagogi ce reprezentau direcții diferite ale hasidismului (cum spuneau evreii din localitate, după numărul triburilor poporului israelian), pentru reprezentanții tuturor moșiilor și breslelor, care, de asemenea, au jucat un rol important ca centre culturale.

În al treilea rând, odată cu creșterea conștiinței naționale și apariția mișcării sioniste (care, cu toate ramurile și organizațiile sale de tineret, a fost activă în special în ultimii 20 de ani înainte de Holocaust), la Lipcani au fost deschise instituții moderne de învățământ: hederi, școli, mai târziu – un gimnaziu și o școală de cultură. Profesorii și mentorii din localitate s-au ocupat de iluminarea și educarea tinerilor potrivit tradițiilor reformatorii, precum și de popularizarea culturii în ebraică și idiș, acestea au devenit o parte integrantă a vieții de aici. Un rol important în procesul de culturalizare l-a avut rabinul Ițhak Școlnic, care a pregătit câteva generații de cunoscători de ebraică.

Și trebuie de subliniat că la pregătirea generațiilor tinere un rol deosebit l-a avut poetul, dramaturgul, profesorul-reformator și fabulistul evreu **Eliezer Șteinberg** (1880-1932), care a învățat copiii în cele două limbi naționale, utilizând atât metodele moderne de predare-învățare, cât și metode proprii. Stăpân al stilului și rimei, el a scris aproximativ 200 de fabule în versuri, fiind tipărite în idiș, ebraică și traduse în alte limbi. De asemenea, a creat numeroase basme, piese pentru copii și traduceri (o parte în baza poeziilor de Bialic).

Născut la Lipcani, Eliezer Șteinberg, până în 1919, a trăit, aproape fără a se deplasa, în orașelul natal, predând idișul și ebraica în școlile locale. Publicând piese de teatru, poezii, mijloace didactice în pedagogie, susținând prelegeri despre literatura evreiască modernă în toată Basarabia, s-a dovedit a fi un campion consecvent al bilingvismului evreiesc. S-a dedicat dezvoltării literaturii idiș pentru copii, publicând în mod regulat povești distractive, basme și articole teoretice în periodicele de la Cernăuți. Piesele lui Șteinberg „Avrom-Avinu” (*Strămoșul Avraam*), „Der Berdichever Rebe” (*Rebe din Berdichev*), „Măhires-Iosef” (*Vânzarea lui Iosif în sclavie*), „Der Weiser hon” (*Cocoșul alb*) ș.a. erau foarte populare, autorul însuși fiind angajat la punerea lor în scenă la teatrul pentru copii din Lipcani, iar mai târziu și la Cernăuți.

Prin publicarea fabulelor în periodicele de la Cernăuți și Varșovia (primele fabule ale scriitorului au fost publicate în 1910 în colecția „Eiropische Literatur”), Steinberg a câștigat o faimă extraordinară. Opera sa a lăsat o impresie

puternică asupra lui Haim-Nahman Bialic. Ulterior, Bialic a publicat o analiză critică a fabulelor, apreciindu-l pe Steinberg ca fiind un clasic al literaturii evreiești moderne.

Fabula, la acea vreme, reprezenta un gen nou pentru literatura evreiască, iar îmbinarea magistrală a graiului basarabean cu aluziile biblice și talmudice, cu folclorul evreiesc și tradițiile fabulei europene a produs o impresie fulminantă. O astfel de intertextualitate a făcut aproape imposibilă transmiterea adecvată a acestora în alte limbi, chiar și în ebraică – limbă apropiată din punct de vedere cultural de idiș. Cu toate acestea, traducerile în limba română au început să apară chiar în timpul vieții autorului.

Să remarcăm, de asemenea, faptul important că evreii din Lipcani nu erau separați de lume prin obiceiurile și modul lor de viață. Se simțea apropierea geografică a orașelului de Europa, ceea ce a reprezentat un puternic stimul pentru dezvoltarea culturii în localitate. „Ca oriunde în lume, și în Basarabia evreii au fost adevărați cai de poștă ai culturii universale, scriind studii, traducând, fiind editori, unii, de formație intelectuală românească, fiind slujitori ai limbii lui Eminescu” (Cimpoi, 1997, p. 284).

Lipcanii aveau o cale deschisă spre lume prin calea ferată care lega orașelul de Bălți și Cernăuți, principalul oraș al Bucovinei. Exista la Lipcani o generație tânără care citea cărți și visa să plece în lumea mare. Unii dintre reprezentanții tineretului de atunci au plecat pentru a ajuta la construirea Ereț Israelului, iar noile generații au crescut pentru a-i înlocui... Cetățenii din Lipcani cunoșteau, pe lângă idiș, încă două limbi – româna și rusa. Când, la sfârșitul Primului Război Mondial, drumul către Cernăuți s-a deschis, lipcănenii au început să vorbească și germana – cunoașterea idișului le-a creat o astfel de oportunitate.

Scriitorul Șloime Bicl a remarcat mai târziu faptul că Cernăuțiul, la începutul anilor 20 ai secolului trecut, era centrul limbii idiș tocmai pentru că Eliezer Șteinberg, „figura centrală și cea mai influentă a României evreiești dintre cele două războaie mondiale”, locuia acolo.

Anume în Cernăuți, Eliezer Șteinberg s-a arătat ca un organizator remarcabil al educației școlare, devenind în 1919 șeful rețelei de școli evreiești Der Idisher Schulferein (*Asociația Școlii Evreiești*). În 1920, a colaborat cu concetățenii săi Iankev Șternberg și Iankev Botoșansky la ziarul bucureștean „Veker” (*Deșteptarea*), organul oficial al secțiunii evreiești a Partidului Socialist Român. În 1921 a publicat faimosul său „Alefbeis” (*Abecedar*), ilustrat de Artur Kolnik (1890-1972), cu care s-a împrietenit la Cernăuți. Pe parcursul anilor 20, a fost publicată o serie de materiale didactice „Kultur” (*Cultura*) despre

pedagogia evreiască, unde, printre altele, el a dezvoltat o metodologie pentru predarea simultană a ebraiciei și a idișului. În mare parte, datorită eforturilor lui Șteinbarg și a carismei sale remarcabile, Cernăuțiul, în acei ani, s-a transformat într-unul dintre centrele importante ale literaturii evreiești.

În 1928, douăsprezece dintre fabulele lui Șteinbarg au fost publicate în catalogul dedicat celei de-a douăzecea aniversări a celebrei „Conferințe de la Cernăuți” consacrate limbii idiș. După ce a locuit doi ani la Rio de Janeiro, unde a condus școala evreiască „Șolom Aleihem” (în prezent numită în memoria sa *Escole Eliezer Șteinbarg*), apoi a participat la înființarea unei școli similare în San-Paulo (acum *Colegio Eliezer Șteinbarg*), el revine la Cernăuți și se dedică din nou activităților literare și pedagogice. Șteinbarg selectează nouăzeci și nouă dintre cele peste cinci sute de fabule scrise până atunci și le pregătește pentru prima sa publicație de carte. Dar nu a apucat să vadă nici măcar paginația cărții sale mult așteptate...

Recunoscut încă în timpul vieții ca un clasic al literaturii evreiești moderne (potrivit criticului literar Dov Sadan, el este al patrulea clasic evreu după triumviratul Mendele – Pereț– Șolom Aleihem, în primul rând în România și în țările din America de Sud), Șteinbarg este condus în ultimul său drum de o mulțime de admiratori. La cimitirul evreiesc din Cernăuți va fi ridicat un monument creat de Artur Kolnik, pe care vor fi încrustate rânduri în idiș din faimoasa sa fabulă „Un ciocan și o bucată de fier”: „*Trist e, copii, în această lumea largă, imensă, e amar! Deci, să ne bucurăm, cel puțin, de o fabulă*”.

Imediat după moartea scriitorului, în 1932, la Cernăuți apare prima ediție a fabulelor sale. Apoi – reeditări extinse la București, Cernăuți, Iași, Buenos-Aires, Tel-Aviv, Montevideo, New-York etc., traduceri în română, ebraică, portugheză, germană, engleză și rusă. La 55 de ani de la moartea lui E. Șteinbarg, scriitorul J. Burg va crea la Cernăuți o societate culturală evreiască numită în memoria acestei personalități marcante, care funcționează până în prezent.

Trebuie de notat că abia la sfârșitul anilor 1920 a apărut o formă mai apropiată de idiș a numelui scriitorului – Steinberg. Forma Șteinbarg, aparent asociată cu dorința sa de folclorizare și vorbire colocvială plină de viață, poate fi pusă în relație cu lărga popularitate a vărului său, scriitorul **Iehuda Steinberg** (1863-1908), profesor, poet și nuvelist, narator al vieții hasidice, creator de povestiri pentru copii, care a scris în ebraică și idiș.

Iehuda Șteinberg s-a născut la Lipcani în familia lui Moișe-Vălv Șteinberg, măcelarul. A primit o educație evreiască religioasă tradițională, dar s-a priceput foarte bine și în domeniul științelor laice și a limbii ruse. Aproape

toată viața a învățat copiii, mai întâi în heder la sinagoga Strelita din Lipcani, din 1889 – în orașelul Edineț și din 1897 – în orașelul Leova. Iar în 1905, când starea sa de sănătate șubredă l-a forțat să se mute cu traiul la Odesa, el s-a angajat în calitate de corespondent pentru cotidianul de limbă idiș „Di Warheit” (*Realitatea*) din New-York.

În 1893, Menașe Galpern (1871-1960), cu care Iehuda Șteinberg a lucrat în Talmud-tora din Edineț și, ulterior, au fondat biblioteca din localitate, a trimis manuscrisele și experimentele literare ale lui Steinberg la Varșovia. Lucrările au fost aprobate de scriitori profesioniști, în primul rând, de I. L. Pereț. În curând, apare la Varșovia prima sa carte de fabule în proză „*Ba ir und ba yar*” (*În oraș și în pădure*). Aceasta cuprinde o dedicație pentru Galpern, căruia Iehuda Șteinberg i-a mulțumit pentru primii săi pași în domeniul literar profesionist. În toți anii următori, Șteinberg a publicat în diferite periodice, în ebraică și idiș, povestiri povățuitoare pentru copii, parabole și legende hasidice, precum și nuvela de proporții „*Ba Yamim hahem*” (*În acele vremuri*), în ebraică, despre viața cantoniștilor; romanul „*Doctorul Orlov*” și alte lucrări care i-au adus o faimă extraordinară.

Iehuda Șteinberg a trăit o viață scurtă – 44 de ani. În timpul vieții scriitorului, au fost publicate doar o crestomație pentru lectură, manuale de ortografie în ebraică și câteva colecții mici de povestiri hasidice.

Imediat după moartea sa subită, un grup de scriitori din Odesa, condus de E. Levinsky, I. Ravnițky și H.-N. Bialic, a început să pregătească pentru editare din lucrările selectate ale scriitorului în ebraică. Ultimul, al patrulea volum de scrieri ale lui Iehuda Șteinberg a fost publicat în 1912. Anterior, între 1909-1910, la Varșovia, i-au apărut două volume de opere selectate în idiș. Poetul Ia. Fihman, care l-a cunoscut îndeaproape pe când se aflau la Leova, a participat la editarea operelor postume ale lui Șteinberg, atât în ebraică, cât și în idiș. La scurt timp după editarea celor patru volume descrieri, au apărut și două volume din povestirile sale pentru copii în ebraică, iar în anii 1920, în Polonia au văzut lumina tiparului o serie de cărți pentru copii în idiș.

Iehuda Șteinberg a adus o mare contribuție la dezvoltarea ebraicii literare moderne; povestirile sale pentru copii în idiș au fost reeditate de mai multe ori și au fost incluse în majoritatea crestomațiilor școlare apărute în această limbă.

Leiser (Eliezer) Grinberg (1896-1977) – poet, eseist și critic literar, creator de monografii despre poeții evrei celebri, l-a urmat, pe această cale, pe mentorul său literar Eliezer Steinberg.

Leiser Grinberg s-a născut în familia negustorului de grâu și făină Hoskl

Grinberg. Până la vârsta de 17 ani a locuit în Lipcani, a studiat la Ițik Școlnic și E. Șteinberg. Cu toate acestea, Grinberg a început să publice doar în America, unde a ajuns în 1913.

După ce a studiat la Universitatea Michigan din Ann-Arbor, Grinberg a lucrat ca profesor în școlile evreiești din New-York (din 1927). Aici, începând cu sfârșitul anului 1920, unul după altul, și-a publicat volumele de poezii „*Gasn Un Evenus*” (*Străzi și bulevarde*, 1928), „*Fun Umetum*” (*De pretutindenii*, 1934), „*Fischer-Dorf*” (*Satul pescarilor*, 1938), „*Di Lange Nacht*” (*Noapte lungă*, 1946), „*Banachtiker Dialogue*” (*Dialog nocturn*, 1953), „*Eibiker Dorsht*” (*Sete eternă*, 1968), precum și lucrările literare și de critică literară în idiș: „*Moyse-Leibe și generația sa*” (1942), „*Motive centrale și probleme principale în opera lui H. Leivic*” (1961), „*Bucuria cuvântului lui Yankev Glatștein*” (1964) ș.a. În anii 1930 a desfășurat o activitate editorială imensă: a colaborat la revista de literatură și critică proletară „*Signal*” din New-York (1933-1936), a editat revista „*Gezelt*” (*Șatre*, 1945), a fondat, împreună cu E. Șulman, o editură de literatură idiș, a alcătuit și a editat un volum de opere selectate ale poetului Moişe-Leib Galpern (1934). Din 1951 până în 1954 a fost vice-președinte al Pen-Clubului Internațional Idiș.

În 1952, în colaborare cu Irving Howe (numele adevărat Gorenștein, 1920-1993), Leiser Grinberg a pus începutul unui proiect de publicare a creațiilor literaturii ebraice în traducere engleză. Aflat în căutarea recrutării unor scriitori cunoscuți de limbă engleză pentru a lucra la opere ale autorilor care nu fuseseră traduse anterior în engleză, Grinberg l-a invitat pe scriitorul Saul Bellow în apartamentul său din New-York, pe East Side 19th Street din Manhattan. Întrucât Bellow, cu fluența sa în idișul vorbit, nu putea să citească în această limbă, Grinberg i-a citit cu voce tare povestea „*Gimpel-Tam*” (*Ghimpel-prostă-nacul*) al scriitorului Ițhok Bașevis-Singer, pe care Bellow imediat a tradus-o în engleză. Această primă traducere în limba engleză a căpătat o popularitate largă și astfel, la sugestia de bun augur a lui Grinberg și Bellow, Bașevis-Singer s-a lansat ca scriitor de limbă engleză, care, în anul 1978, a culminat cu Premiul Nobel pentru literatură. Culegerea „*A Treasury of Yiddish Stories*” (*Tezaurul povestirilor idiș*), publicată în 1954, a dobândit în curând statut de cult și, de atunci încolo, a fost reeditată de multe ori (ultima ediție extinsă, din 1990, se reeditează și în prezent), iar în 1985 a fost tradusă în italiană. În același an - 1954, duetul Grinberg-Howe a lansat culegerea de poezie evreiască în traducere engleză „*A Treasury of Yiddish Verse*” (*Tezaurul poeziei idiș*), care a avut o priză similară și a apărut ulterior în prestigioasa serie/ colecție „Pen-

guin Classics” de literatură clasică. Succesul acestor două cărți, care, de fapt, a îndeplinit misiunea de familiarizare a publicului vorbitor de limba engleză cu literatura evreiască, a întărit colaborarea lui Grinberg și Howe. În următoarele două decenii, ei au elaborat volumele, construite pe același principiu: „*Voices From The Yiddish*” (*Voci în idiș*, prima ediție în 1972), „*Ashes Out of Hope*” (*Cenușa speranței: opera artistică a scriitorilor sovietici evrei*; prima ediție – 1977), precum și opere alese ale clasicului literaturii evreiești I. L. Peret (1975). Toate acestea, retipărite de mai multe ori, atât în Statele Unite, cât și în Marea Britanie, au introdus în circuitul/ uzul literar al țărilor vorbitoare de limbă engleză o serie de nume ilustre ale literaturii evreiești moderne, inclusiv cele create de cealaltă parte a cortinei de fier (Berghelson, Markiș, Hofștein ș. a.).

Prin voia soartei, legată de America a fost și viața lui **Mähl (Mihoel) Koifman** (1881-1946), medic, jurnalist, traducător și poet (printre poeziile căruia se află o minunată odă consacrată orașelului Lipcani), ginerele lui Șolom Aleihem și tatăl scriitoarei Bel Kaufman.

Mähl Koifman s-a născut în familia unui întreprinzător bogat, pe nume Yankl Koifman, hasid al rabinului din Ștefănești. A studiat la chederul din Lipcani, apoi la gimnaziul rus din Chișinău. Studiile superioare le-a făcut la Facultatea de medicină a Universității din Berlin. A debutat cu o povestire în 1905 și a publicat poezii și foiletoane în ediția „Unterweigns” din Odesa.

Mähl Koifman a practicat medicina la Berlin, unde în 1909 s-a căsătorit cu fiica lui Șolom Aleihem, Lialia. Tot în Berlin, în 1911, s-a născut fiica lor, Bela, viitoarea scriitoare pentru copii Bel Kaufman.

Odată cu declanșarea Primului Război Mondial, s-a întors în Rusia, s-a stabilit la Odesa, unde l-a cunoscut pe Bialic. La Odessa a început să scrie despre subiecte medicale în ziarele locale rusești și evreiești sub pseudonimul *Mikaelo*. Aici a publicat în traducerea sa în idiș cartea lui Bialic „*Shirey-Am*” (*Cântece populare*), cu o prefață semnată de însuși Bialic.

Curând a fost mobilizat în armata rusă, a slujit pe frontul român; în 1917 s-a întors la Odesa, unde și-a continuat activitatea profesională în cabinetul medical din casa sa de pe strada Richelie. Aici se adunau în fiecare vineri reprezentanții intelectualității evreiești din oraș, inclusiv poeții H.-N. Bialic, Ben-Ami și I. H. Ravnițky. În 1922 a plecat cu soția și cei doi copii în Statele Unite, s-a stabilit la Newark (statul New Jersey), unde a continuat practica medicală. „Împreună cu soția sa, Lialia Kaufman, a devenit colaborator la cotidianul din New York „Vorverts”, semnând cu pseudonimul K. Mihoel. A publicat poezii și articole pe teme medicale în revista „Fortshritt” și foiletoane

în săptămânalul umoristic „Der Groiser Kundes” (*Marele ștrengar*); a colaborat, de asemenea, la revistele „Zukunft” (*Viitorul*), „Freie arbeter shtime” (*Vocea liberă a muncitorului*), „Nai-Idisch” (*Noul idiș*), „Feder” (*Penița*), „Shikage” (*Chicago*) și la alte publicații americane. În revista „Kundes” a publicat o serie de traduceri autorizate din poeziile lui H.-N. Bialic. Împreună cu I. D. Berkovici, a participat la pregătirea unei culegeri de memorii despre Șolom Aleihem („Dos Sholem-Aleichem-Buh”) publicată la New-York în 1926 (reeditată în 1958)” (Pâslari, p. 14).

Un cercetător interesat de localitățile evreiești din Basarabia poate identifica cu ușurință patru perioade în istoria lor: prima – din 1812 până în 1917, care coincide cu sfârșitul stăpânirii rusești în Basarabia, a doua – de la sfârșitul Primului Război Mondial până în 1940, interbelică, sub auspiciile României, a treia – 1940-1941, înainte de începerea Holocaustului și a patra – postbelică, asociat cu puterea sovietică în Basarabia.

Cursul istoriei, dorința veșnică a evreilor de locuri noi, evenimente, impresii, în cele din urmă, căutarea lor și a sensului vieții, au avut efecte diferite asupra destinului „olimpicilor literari” de la Lipcani.

Yankev Șternberg (1890, Lipcani, Basarabia, imperiul Rus – 1973, Moskova, URSS), poet, eseist, dramaturg, regizor de teatru și teoretician de teatru de avangardă care a scris și a regizat în idiș, cunoscut mai ales pentru opera sa teatrală din România dintre cele două războaie mondiale. S-a născut în familia lui Moişe-Meer-Ber, un bogat comerciant de cereale și vite. În copilărie, s-a împrietenit cu seamănel său, un alt viitor scriitor – Moisei Altman, cu care au studiat împreună la cheder și la gimnaziul privat rus din Kamenet-Podolsk. A debutat cu un basm în ziarul din Odesa „Unzer Lebm” (*Viața noastră*) în 1908. A fost publicat în culegerile „Freye Erd” (*Pământul liber*, 1910), „Dos Naye Land” (*Țara Nouă*, 1911), alcătuite de Avrum Reisen, și în ziarul din Odesa „Gut Morgn” (*Bună dimineața*).

În 1914 s-a mutat cu traiul la Cernăuți, de acolo la Iași, unde a colaborat la revista literară „Light” (*Lumina*), la cele patru numere publicate între decembrie 1914 și septembrie 1915. Revista s-a axat pe nașterea teatrului evreiesc și apela la o redresare a scenei evreiești din România pe bază de non-profit: „Scena evreiască ar trebui să servească drept loc de învățare, ar trebui să reunească evreii prin cuvântul ebraic”.

Celebrul dramaturg și istoric de teatru român Isrul Berkovici (1921-1988) considera serile literare și muzicale organizate de revistă ca pe „începutul teatrului evreiesc modern din România”, precursorul renașterii căruia a devenit

Yankev Șternberg. Acesta din urmă a adus ideile lui Stanislavsky în România, încercând, în același timp, să creeze o anumită fuziune a acestor idei cu o revenire la originile de vodevil ale teatrului evreiesc și la Avrum Goldfaden, care, cu cinci decenii mai devreme, a fondat prima trupă evreiască la Iași. Numindu-l pe Goldfaden „Făt-Frumos, care a trezit cultura letargică evreiască din România”, Șternberg scria în 1876: „Singurul mediu care poate atrage masele evreiești este teatrul popular tradițional, nici măcar literar... Prin urmare, fac apel la un teatru social-politic, teatru al evenimentelor actuale, primul teatru de acest gen în idiș” (Pâslari, p. 15).

În acești ani, Șternberg a publicat activ în revistele: „Hamer” (*Ciocanul*, Brăila), „Freihait” (*Libertatea*), „Arbeter Zeitung” (*Ziarul muncitorilor*), „Dos Naye Lebm” (*Viața nouă*, Cernăuți), „Literarish Blather” (*Foi literare*, Varșovia), „Zeit” (*Timpul*, New-York) etc.

În 1917, Șternberg a fost implicat în întruchiparea teatrală a motivelor poetice ale lui Bialic. În acești ani, Șternberg și-a fondat propria trupă (Teatrul de revistă) la București, pentru care Yankev Botoșansky a scris 9 piese (așa-numitele „revistes”), inclusiv „Zimes”, „Bucarest-Yerusholaim” (București-Ierusalim), „Mytskedrynem” (*Pe neașteptate*), „Grine Blatter” (*Frunze verzi*), „Kukuriku” (*Cucurigu*), „Scholem Alechem” (*Bună ziua*), „Ershele Ostropoler” (*Erșele din Ostropol*), „Der Irid Afn Dah” (*Iarmaroc pe acoperiș*) și „Rozinkes mit Mandlen” (*Stafide cu migdale*) – toate comedii muzicale cu elemente grotești. În 1920, a devenit redactor la ziarul secțiunii evreiești a Partidului Socialist Român „Der Weker” (*Deșteptarea*), publicat în colaborare cu poezii Eliezer Șteinberg și Jankev Botoșanski. Articolele din această perioadă sunt impregnate de idei socialiste și tendințe anticlericale.

Între anii 1924-1926 Șternberg a dirigit celebra trupă din Vilna (Vilner Trupe), despre performanța căreia cotidianul român *Adevărul* scria la 23 august 1924: „O astfel de manifestare a talentului artistic, chiar și pe aceste mici scene din „Zignița” (teatrul de vară din București), și chiar în idiș, ar trebui vizitată de oricine care este interesat de întruchiparea excelentă a dramei” (Pâslari, p. 15).

După un stagiul de un an la Berlin (1928), în ianuarie 1930, Șternberg a creat în cartierul evreiesc Văcărești al Bucureștilor celebrul teatru studio BITS („Bukareshter Iddische Theater-Studie”), care a jucat un rol semnificativ în dezvoltarea tendințelor moderniste în teatrul european. Aici au fost puse în scenă piese de O. Dâmov, „Yașke-Musician”; Yakov Gordin, I. L. Peretș, „Ba Naht afn Altn Mark” (*Noapte pe Piața Veche*); Sholem Alechem, „Oizer” (*Co-*

moara) și, cel mai celebru spectacol, „Der Farkischefter Schneider” (*Croitorul fermecat*); Leib Maleh, „Der Geler Schotn” (*Umbra galbenă*, 1935); N. Gogol „ЖениТЬба” (*Căsătoria*); I. Y. Singer „Yoše Kalb” și propria sa piesă „Teater in Flamen” (*Teatru în flăcări*, 1937). Studioul a fost vizitat de intelectualitatea bucureșteană, indiferent de naționalitate (sunt cunoscute mărturiile lui Tudor Arghezi, Barbu, Lazăreanu și alții), bucurându-se de o faimă extraordinară. Spectacolul „Ba Naht afn Altn Mark” (*Noapte pe Piața Veche*), după piesa lui I. L. Peretș, a fost jucat pe scenă de peste 150 de ori. În teatru au jucat faimoasa Sidi Tal și Adolf Tefner, iar viitorul prozator basarabean Ihil Șraibman a lucrat acolo ca sufleor.

În acești ani, Șternberg a fost publicat în almanahul bucureștean „Shoibm” (*Ferestre*, 1936), al cărui editor a fost și în jurul căruia s-a adunat un grup de scriitori, majoritatea fiind basarabeni, „Jung-Rumenie” (*România tânără*): Motl Sațier, Herș-Leib Kajber, Yankl Yakir, Herțl Rivkin ș.a.; publică prima culegere de poezii „Shtot in Profil” (*Oraș în profil*, 1938), cu ilustrații de Artur Kolnik.

La sfârșitul anilor 1930, odată cu intensificarea stării de spirit în București în favoarea antisemitismului și a cursului evenimentelor pro-fasciste, teatrul se găsește aproape tot timpul în turneu în marile orașe europene. Ulterior, Șternberg s-a mutat la Cernăuți, unde și-a continuat opera teatrală. În 1939, împreună cu Moisei Altman, a trecut Nistrul, de-a lungul căruia trecea hotarul dintre URSS și România. Un an mai târziu, după anexarea Bucovinei și a Basarabiei la URSS, Sternberg, împreună cu cea mai mare parte a fostei sale trupe, s-a stabilit la Chișinău, unde, lucrând ca director artistic al Teatrului de Stat Evreiesc din Moldova, a pus în scenă piesele „*Ziamke Kopach*” de M. Daniel și „*Motl Peisi Dem Hazns*” (*Motl, fiul cantorului Peisi*) de Șolom Aleichem cu Sidi Tal în rolurile principale de băieți.

La începutul anului 1941, când trupele germane au trecut hotarele Uniunii Sovietice, Sternberg, împreună cu teatrul, a fost evacuat în Uzbekistan. Acolo a colaborat cu Comitetul Antifascist Evreiesc, peste un timp a fost chemat sub drapel într-un batalion de construcții. După demobilizare s-a întors la Chișinău, a regizat din nou Teatrul Evreiesc de Stat din Moldova, pe scena căruia a montat piesa „*Di Balade fun der Esesovke Brun ilde un ir hunt*” (*Baladă despre Brunhilde din SS și câinele ei*, 1945). Este publicat în almanahul „Heimland” (*Patria*, 1948).

În curând începe „lupta cu cosmopoliții fără rădăcini” și, în primăvara anului 1949, regizorul nimerește într-un lagăr de muncă forțată, în care petrece cinci din cei șapte ani de condamnare. La întoarcere, după reabilitare, el

rămâne la Moscova. Întrucât nu reușește să se angajeze în activități teatrale, Sternberg se dedică în totalitate literaturii. Este angajat ca traducător din limba română în rusă la editura „Goslitizdat”. Din 1961 începe să fie publicat în revista recent apărută „Sovetish Heimland” (*Patria sovietică*), membru al consiliului editorial al căreia a fost un timp. Tot în această perioadă, îi apar culegeri de poezie în Franța și România, iar cu prilejul împlinirii a 75 de ani de la naștere – în Israel, traduse în ebraică de Abraham Șlensky și Alexander Penn. Câteva cântece pe versurile poetului au fost scrise de compozitorul Motl Poliansky.

Yankev Șternberg a murit din cauza unui infarct la Moscova în 1973. În același an, moare și soția sa, compozitoarea Otilia Lichtenștein, care, printre altele, a scris muzica pentru poeziile soțului și ale altor poeți evrei. Postum, în Israel, a fost publicat un volum de eseuri teatrale ale lui Șternberg.

Poezia lui Șternberg se caracterizează printr-o atenție modernistă la detalii și o lucrare minuțioasă asupra limbajului, saturată la limită cu aluzii literare intertextuale și alegorii mitologice. Eseistica teatrală prezintă un interes considerabil, având ca reper dezvoltarea ideilor lui Stanislavsky și combinarea lor cu baza vodevilă a teatrului evreiesc tradițional.

Soarta colegului său de clasă **Moisei Altman** (1890-1981) – maestru original al prozei, ale cărui povestiri, romane și articole sunt citite cu interes peste tot în lume, a cunoscut o desfășurare similară destinului lui Yankev Șternberg. După cum remarcă S. Șpitalnic, Moisei Altman „face parte din faimosul „*triumvirat literar*” din Lipcani (I. Șternberg, E. Șteinbarg) care au educat mulți tineri scriitori în idiș, au contribuit la dezvoltarea teatrului evreiesc” (Șpitalnic, p. 18). După ce a primit, la fel ca Șternberg, educație în Lipcani și Kameņ-Podolsk, Altman, din 1918, a locuit la București, unde, în 1920, a debutat cu poezie și critică literară. Mai târziu, a trecut aproape în totalitate la proză, publicându-și creațiile în diferite periodice din România, Polonia și Statele Unite. „Prima culegere de nuvele „*Blendenisch*” (*Miraj*) a fost publicată la Cernăuți în 1926, fiind urmată de altă culegere de nuvele „*Di Viner Caret*” (*Careta vieneză*, 1935), apoi de romanele „*Medresh-Pinches*” (*Legenda lui Pinhos*, 1936) și „*Shmeterlingen*” (*Fluturele*, 1939). De asemenea, Altman a fost recunoscut drept unul dintre cei mai buni stilști din proza contemporană idiș” (Pâslari, p. 15).

În 1930 scriitorul emigrează în Argentina, unde este angajat în calitate de director al unui orfelinat evreiesc din Buenos Aires. Cu toate acestea, un an mai târziu revine la București și lucrează redactor la săptămânalul literar

„Di Voh” (*Săptămâna*). În 1939, Altman, împreună cu Yankev Șternberg – la vremea respectivă deja un eminent regizor, au trecut Nistrul în Moldova sovietică. Încadrat în procesul literar de aici, el a devenit membru al Uniunii Scriitorilor din URSS.

După război s-a stabilit la Cernăuți, unde a lucrat redactor literar la Teatrul Evreiesc din Kiev, aflat acolo după evacuare (GOSET din Kiev sub conducerea lui Moise Goldblat). Publică povestiri și piesa „*Dos Zente Gebot*” (*A zecea poruncă*, 1948) în periodicele evreiești din Moscova. „Ora stelară a perioadei interbelice românești a fost fastă nu doar pentru scriitorii basarabeni, ci și pentru cei evrei, care au putut edita numeroase ziare și reviste în limba idiș și fonda asociația culturală: „Kulturligi”. Ca și colegii lor moldoveni, scriitorii evrei au suportat teroarea acuzării oficiale de neloialitate față de Puterea Sovietică, scoși din viața publică și deportați în Gulag” (Cimpoi, p. 92).

La începutul anului 1949, a fost publicată la Moscova o carte cu povestirile sale despre anii războiului, iar la 15 aprilie a fost arestat în legătură cu așa-numitul „caz nr. 5390” care viza un grup naționalist troțkist de scriitori basarabeni. De la Cernăuți, prin Kiev, a fost transportat la Chișinău, unde fuseseră deja arestați restul scriitorilor locali acuzați – Iankl Iachir, Motl Sakțier, Herțl Rivkin, Moșe Pincevski, Iosif Trahtenberg. La sfârșitul lunii septembrie al aceluiași an, au fost condamnați la 10 ani în lagăre de muncă forțată de înaltă securitate, iar în noiembrie au fost etapizați la Kuibișev, unde grupul a fost divizat. Altman, în vârstă de șaizeci de ani, și Sakțier au fost trimiși la BAM.

După eliberare și reabilitare, în 1955, s-a întors la fiica sa la Cernăuți, unde a locuit până la sfârșitul vieții. În același an, la New-York, a fost publicată o carte de proză din lucrări selectate ale lui Altman, editată de Șloyme Bikl. În 1959, la Moscova, a fost publicată o culegere de povestiri ale sale din anii războiului, traduse în rusă. În același an, la Varșovia, a fost publicat un număr al revistei „*Yidische Shriftn*” (*Noutățile evreiești*) în întregime dedicat operelor sale. Din 1961, a fost reluată publicarea lucrărilor scriitorilor evrei sovietici în idiș în Uniunea Sovietică, iar Altman începe să coopereze cu revista „*Sovetish Geimland*” (*Patria sovietică*). În următoarele două decenii, revista i-a publicat piesa „*Monisch*”, poezii, eseuri, povești, traduceri din literatura rusă și mondială (A. N. Ostrovsky, Leonid Leonov, Moliere etc.). În 1980, editura „*Sovetskii pisateli*” (*Scriitorul sovietic*) din Moscova a publicat simultan două volume de proză selectată a scriitorului. Revista „*Sovetish Geimland*” îi publică postum, în 1988, piesa de teatru „*Iftoh-Schpil*” (*Jocul lui Iftah*).

„Actualmente, suntem angajați într-un dialog valoric interactiv cu Europa

și întreaga lume, în care sperăm să fim auziți cu toții, fie că scriem în limba română a lui Eminescu sau ne exprimăm gândurile în ebraica Bibliei sau în idișul lui Șalom Alehem” (Cimpoi, 1997, p. 93).

Moștenirea creativă a scriitorilor evrei din Lipcani, asociată celei mai înfloritoare perioade a literaturii ebraice și idiș, își deține locul de drept în tezaurul culturii evreiești din secolul al XX-lea.

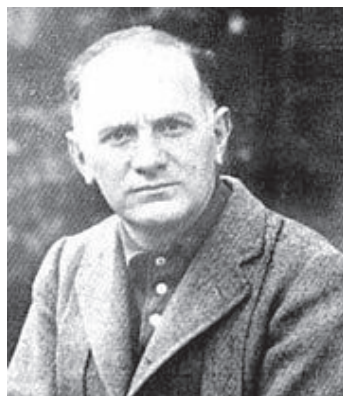
Referințe bibliografice:

- 1 CIMPOI, Mihai. Ora stelară a comunicării între culturi. În: Бацманова А., Метляева М. *Точка притяжения. Библиотека «И. Мангер»: 30 лет со дня основания*. Chișinău: Primex-Com, p. 92-93.
- 2 CIMPOI, Mihai. *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*. Chișinău: Arc, 1997.
- 3 СОРАНСКИЙ = КОПАНСКИЙ, Яков Михайлович. Возрождение еврейской национальной культуры – фактор демократизации духовной жизни Молдовы. În: *Евреи в духовной жизни Молдовы*. Сб. статей. Кишинев: Лига, 1997, с. 8-31.
- 4 PĂSLARI = ПЫСЛАРЬ, Снежана. Бессарабский Олимп. În: *Истоки жизни*. 2009, №3, с. 13-15.
5. ȘPITALNIC, Sara. *Evreii în literatura, arta și știința Moldovei. Îndreptar*. Chișinău: [s. n.], 1995.

Notă. Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socio-culturale autohtone și interconexiuni europene în creația populară și literatura cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent)*, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al MECC.

Iehuda Steinberg
(Иегуда Штейнберг)

Uri Zvi Greenberg
(Элиезер Гринберг)

În fotografie (de la stânga la dreapta):
Itzik Manger, Moisei Altman, Uri Zvi Greenberg, Iacob Sternberg

În fotografie (de la stânga la dreapta):
Moisei Altman, Iacob Sternberg, Solomon Bickel (Шлойме Бикль)